

תחביר יחסת "אל" במשנה בהשוואה למקרא

— א —

ברובד המקראי של העברית משמשת ה"משבצת" התחבירית של חלק-המשפט המכונה "מושא" גם לצורך הגדרה ברורה של המקום, כפי שגנוזיוס¹ מפרט:

The accusative serves to define more precisely the **place** (ההדגשה שלי, י"ג) (a) in answer to the question 'wither?' after verbs of motion, or (b) in answer to the question 'where?' after verbs of **being dwelling, resting, etc.**, (but also after transitive verbs...), or finally (c) to define more precisely the extent in space, in answer to the question 'how far?' 'how much?' etc.

אחד האמצעים המסייעים להגדרת המקום היא המלית "אל". כשזו נקשרת אל צירוף שמני (צ"ש, להלן), נוצר צירוף יחס (צ"י, צה"י, להלן) אדורביאלי, וכבר קבע פרופ' מ"צ קדרי², בצדק, שבתנאים מסוימים, עשוי צ"י ממין זה להיות מוצרך, בהוסיפו: "תיאורי הפועל המוצרכים (= צ"י אדורביאלי, י"ג)... ליד פעלים מסוימים, כגון תיאורי המקום הדינמיים (תיאור המוצא ותיאור הכיוון) שליד פועלי התנועה (הלך, יצא, וכיו"ב)... לכאורה דינם כדין מושאים³. המלית הנידונה היא, למעשה, יחסת מקום (Locative), ומשמשת ליד פועלי מקום⁴.

פועלי המקום נחלקים לשתי קטיגוריות: סטטיים ודינמיים. הסטטיים מציינים הוויה במקום אחד, ועל כן משמשת ב"צה"י לא "אל", אלא מליות אחרות, דרך משל, במשפט הבא: "הכלי מונח על הקרקע". הדינמיים מציינים תנועה ממקום למקום, כגון המשפט הבא: "החייל צנח מן המטוס הבוטח". לפי תחביר העומק, עשוי המשפט האחרון לכלול בתוכו גם את תיאור הכיוון "לקרקע", או "ארצה", וכיוצא בהם, כפי שמנסח זאת י' צדקה⁵: "בתבנית העמוקה של כל פועלי המקום הדינמיים מונח פועל "עבר" המצריך שתי יחסות מקום באופן אקספליציסטי או אימפליציסטי. אחת היחסות יחסת-מן, יחסה אבלטיבית (ablative) והשנייה, יחסת-אל, יחסה אולטיבית (allative). שתי היחסות יחד יכוננו בקיצור גם "יחסת כיוון". בספרות המקרא, סדרן של יחסות אלה עשוי להשתנות, בהתאם להתניות מסוימות⁶.

היחסה האולטיבית בלשון המקרא, עשויה לכלול "ל-" במקום "אל" במבעים שבפרדיקאט שלהם יש פועל תנועה, כגון: "יצא", "שוב", "בוא". האחרון עשוי לבוא עם

1. W. Gesenius — E. Kautzsch, Hebrew Grammar, Oxford 1910 (מהד' אחרונה — 1957), עמ' 118/391.
2. בספרו "פרשיות בתחביר לשון המקרא", רמת-גן תשל"ו, עמ' 45.
3. הנ"ל בהערה 2 לעיל, שם עמ' 23.
4. פעלים המציינים תנועה, או שהייה במקום מסוים, ראה עליהם הנ"ל בהערה 2 לעיל, שם עמ' 24-26.
5. בספרו "תחביר המשפט לפי תיאוריות חדשות", ירושלים 1978, עמ' 224. משמע המונח "יחסה" נשתנה בתיאוריות התחביר החדשות, ראה הנ"ל, שם עמ' 45 ואילך.
6. על התניות אלה, ראה הנ"ל בהערה 2 לעיל, שם עמ' 45-46, וכן עמ' 54 ואילך.

מושא של "אדם"⁷, ולא זו בלבד, אלא שכל אחת משתייהן, "אל" ו"ל", עשויה להיות אחד הרכיבים במלית יחס מורכבת, כדי לדייק יותר בהבעת יחס המקום⁸. דרך משל, דוגמה עם "אל": "אל תחת האבנים" (ויקרא י"ד, מב); דוגמה עם "ל": "מתחת לבית אל" (בראשית ל"ה, ח); דוגמה לשתייהן כאחת: "אל מחוץ למחנה" (ויקרא ד', יב). מבחינה מספרית, תדירותה של יחסת "אל" במקרא היא גבוהה ביותר (א 5424). אולם בלשון המשנה של רבי פחותה התדירות מאוד (א 25). ראוי לבדוק את השינויים בשימושה בכתב-היד, בהשוואה לדפוסים, ואת גורמיהם; לקבוע את הקטיגוריות של השימוש, ולמצוא את הגורמים לירידה זו בשימושה של היחסה. לצורך זה השתמשנו בקונקורדנציות המקובלות של המקרא ושל המשנה¹⁰; בכתב-היד המהימנים של המשנה, המקובלים כ"אבות טקסטים"¹¹, ונעזרנו בספרות המחקר המצויה. את הממצאים נביא לפי כתב-יד קאופמן¹² של המשנה (כ"י"ק, להלן), ונעיר על ההבדלים הקיימים בינו ובין כתב-יד פארמה א¹³ (כ"י"פ, להלן) וכתב-יד לו (כ"י"ל, להלן)¹⁴. במקרים של הבדל במספר הסודר של המשנה בפרק מסוים, הקיים בין הדפוסים ובין כתב-היד, נבדיל מספר זה שבכתב-היד בקו נטוי לאחר המספר הקיים בדפוסים, כגון: מקוואות ב, יא = מקוואות פרק ב, משנה יי בדפוסים, אבל משנה י"א בכתב-היד. נפתח בהצגת השינויים בשימוש המלית הנידונה.

— ב —

בהשוואת הממצאים בקונקורדנציה, שנערכה לפי הדפוסים — אל אלה שבכתב-היד אבות — הטקסטים של המשנה, מתברר, שתדירותה היא הרבה יותר קטנה בכתב-היד מאשר בקונקורדנציה. הקטיגוריות שנמצאו הן:

1. "אל" < "ל"; 2. "אל" < "על"; 3. "אל" < 0; 4. = "אל"; 5. "אל" בנטיית הכינויים. נציג, להלן, את החומר מן המשנה לפי הקטיגוריות הנ"ל, בהדגשת המלית הנידונה, ונדון בבעיות העולות ממנו.

1. קטיגוריה זו כוללת גם משפטים המעוררים אסוציאציות מן המקרא. יש מקום להניח, כי גורם זה עשוי להשפיע על שימושה של המלית.

א1. העומר שהחזיק בו להוליכו לעיר¹⁵ ושכחו (פאה ו', ג).
 ב1. ובאו להר¹⁶ גריזים ולהר¹⁶ עיבל שבשומרון (סוטה ז', ה/ד).
 ג1. המערה מכלי לכלי (ע"ז ה', ז/ז).

7. עליהן ראה הני"ל בהערה 1 לעיל, שם עמ' 117a/379, הערה 2.
 8. הני"ל בהערה 1 לעיל, שם עמ' 119b/396.
 9. לפי ח"י קאסאווסקי, אוצר לשון המשנה א', ירושלים תש"ז, עמ' 145.
 10. למקרא — א' אבן-שושן, קונקורדנציה חדשה לתנ"ך, ירושלים תשל"ח; למשנה — ראה הערה 9 לעיל.
 11. י' קוטשר טבע מונח זה, ראה מאמריו: מחקרים בארמית הגלילית, תרביץ כא (תש"ס), 193-194; לשון חז"ל, ספר חנוך ילון, ירושלים תשכ"ג, עמ' 248-249.
 12. G. Beer, Faksimili-Ausgabe des Mischnacodex Kaufmann A50 Haag 1929.
 13. Mischna Codex Parma (De Rossi 138), מהדורת צילום, ירושלים 1970.
 14. בכינוי "מתניתא דתלמודא דבני מערבא" = W. Lowe, Codex 7 Add 4.
 15. כ"י"פ, כ"י"ל: אל העיר.
 16. כך כ"י"פ; כ"י"ל, שם ז', ה: אל... ואל.

17. ד1. ניכנס להתא ומהתא להיכל (תמיד ג', ז/ח)17.

18. ואם בא למקדש18... חייב (פרה א', ד)19.

19. אם בא למקדש... פטור (פרה י"א, ה).

בכל המשפטים שבקטיגוריה הזאת מצויים בפרדיקאט פועלי תנועה: הלך, בא, עירה, נכנס. קשה לראות בתופעה זו של "ל" בכתבי היד (במקום "אל" שבדפוסים) כהמשך השימוש בלשון חז"ל של אחת האפשרויות הקיימת בפועלי תנועה בלשון המקרא²⁰, מהטעמים הבאים: א. המעתיק "אל" < "ל" מצוי כבר במקבילות שבספרי המקרא המאוחרים בזמן חיבורם, כגון: "ויאמרו שרי בני-עמון לחנוך" (דה"א י"ט, ג)²¹, לעומת המקבילה שבקדומים: "ויאמרו שרי בני-עמון אל חנוך" (שמי"ב י', ג), ג. גם הירידה הרבה בתדירות השימוש ב"אל" במשנה היא טעם שכנגד.

מסתבר, שלפנינו שינוי תחבירי בהשפעת הארמית, ש"ניצניו" נראים כבר בספרות המקראית המאוחרת. אולם מקורם של אלה בספרות זו, אינו הדיבור הארמי, אלא, כנראה, השפעת הספרות הארמית²² והמבנים התחביריים המשמשים בה. לעומת זאת, נוצרה בתקופת התנאים דיגלוסיה²³, והארמית שימשה כלשון דיבור לצד העברית. על כן, תופעה זו של "אלי" < "ל" היא תוצאה של השפעת הדיבור הארמי על הדיבור העברי. אפשר שבדפוסים המשנה, מציאותה של "אלי" בקטיגוריה זו היא פרי ה"תיקונים" של המדפיסים והמעתיקים²⁴, "תיקונים" שמגמתם הייתה "לקרב את לשון חז"ל ללשון המקרא"²⁵. בכתב-יד קאופמן, המקובל כמהימן, לא קיימת "אלי" במובאות הנ"ל מן המשנה. לעומתו, קיימות מספר תמניות של מלית זו בכ"פ ובכ"ל, הנחשבים ככתב-יד פחות מהימנים, ושמה תמניות אלה הם פרי "תיקוני" המעתיקים. אלה נעשו לא בתחום התחביר בלבד, אלא אף בתחומי לשון נוספים בספרות חז"ל, וכללו אף את תחום התופעות שחדרו מהספרות ומהדיבור הארמיים. תופעה נוספת שהושפעה מארמית – בסעיף הבא.

2. בקטיגוריה זו של "אלי" < "על" קיימים הבדלים במספר התופעות בין "אבות-הטקסטים". הרי הנתונים:

א2. ושלמזבח החיצון היה שופך על יסוד הדרומית²⁶ (יומא ה', ו/ח).

ב2. בנות ישראל על (כך בדפוסים, י"ג) ר' ישמעאל בכינה וכן הוא אוי

[בשאל]²⁷ בנות ישראל על שאל בכינה וגוי (נדרים ט', י"א).

ג2. והבא על המקדש (מכות ג', ב) – רק כ"ל²⁸.

17. מ"צ סגל, דקדוק לשון המשנה, ת"א תרצ"ו, עמ' 294/163, מציינה בדיונו.

18. כך כ"ל; כ"פ: על המקדש. על טיב שינוי זה, ראה ס"ק 2 להלן.

19. ראה הנ"ל בהערה 17 לעיל, שם.

20. ראה הערה 7 לעיל, שם.

21. א' בנדויד, לשון מקרא ולשון חכמים א' (מהדורה ב'), עמ' 68.

22. ראה על כך י' גלוסקא, השפעת הארמית על המשנה, רמת-גן תשמ"ח (עבודת דוקטור), עמ' 35 ואילך.

23. הנ"ל בהערה 22 לעיל, שם עמ' 58.

24. על תופעת ה"תיקונים" בספרות חז"ל, ראה י' קוטשר, הערה 11 לעיל, שם עמ' 247; השווה ש' שרביט,

נוסחאותיה ולשונה של מסכת אבות, רמת-גן תשל"ו, עמ' 2-1.

25. כדברי י' קוטשר, הערה 24 לעיל, שם.

26. האות תי"ו מחוקה בכ"פ בקווים לרוחב; כ"פ: על יסוד הדרומי; כ"ל: על יסוד דרומי.

27. תוספת שבדפוסים.

28. כ"ל, כ"פ: אל המקדש.

22. ואם בא על המקדש (פרה י"ד, א) — רק כ"פ²⁹.

במשפטים הנ"ל משמשים בפרדיקאט פועלי התנועה: שפך, בא (על "בכה" — להלן). בלשון המקרא מצוי הצירוף "שפך אל יסוד המזבח" תשע פעמים³⁰, ולפועל "בא" מצטרפת ברוב המקרים יחסת "אל" על כן יש לראות את המעטק "אל" < "על" במשפטים 2א, ג2, ד2 כהשפעת התחביר הארמי. מעטק זה מצוי כבר בלשון יונה³¹, ספר שלשוננו מאוחרת, וכך בספר מאוחר בזמן כדברי הימים³², והוא מצוי אף בלשון מגילות ים המלח³³. ואגנר מתייחס לגילויה של תופעה תחבירית זו בכל ספרי המקרא הרלוונטיים, וכך הוא כותב³⁴:

Die präposition על ...die immer mehr auch den Geltungsbereich und die Funktion von אל "in Richtung nach" einschließt, entsprechen dem Aram., wo אל aam. u. äga. nach in gebrauch steht... in den spätern arm. Idiomen aber durch על verdrängt worden ist. ממצא זה שבספרי המקרא המאוחרים בזמן ובאלה שלשונם מאוחרת, וכן במגילות ים המלח, מעיד על תהליך של השפעת התחביר הארמי, תהליך שהחל בעברית המקראית המאוחרת, ונשלם בלשון חז"ל. הדבר מחזק את דעתנו, שהמעטק "אל" < "על" בקטיגוריה זו נוצר בהשפעת הארמית. אולם במקרה של הפועל "בכה", שאינו פועל תנועה (במשפט 2ב), אפשר שהמצב שונה.

בבדיקה קונקורדנציונית של פועל זה במקרא מתברר, שמצוי הוא בשבעה מיצבים: 1. בכה + 0 (76 x); 2. בכה + את (10 x); 3. בכה + אל (3 x); 4. בכה + ל- (6 x); 5. בכה + לפני (2 x); 6. בכה + על (13 x); 7. בכה + מושא פנימי: "בכ"י" (3 x); "בְּכָה" (1 x). מכאן שהפועל הנידון הוא בעיקרו חד-אתרי, שחלק מן החוקרים מכנים אותו במונח "פועל עומד", אך הוא מופיע במקרא גם כדו-אתרי, והופך משום כך להיות בעל משמעות ארגטיבית (= גרימה של פועל עומד)³⁵. בהופעה זו הוא מצריך יחסות שונות³⁶. כיוון שיחסת "על" משמשת עם פועל זה במקרא גם בספרים הקדומים, קשה לראות במעטק שבמשפט 2ב לעיל פרי השפעה ארמית; ייתכן, שהשינוי "אל שאול בכינה", שהוא קטע פסוק מקראי (שמ"ב א', ז) המשובץ במשנה < "על שאול" וכו' — הוא השפעת השימושים המקראיים של "בכה" + "אל", או מקרה של גרירה מהצירוף "על ר' ישמעאל" הקודם לו. אך בשימושי הפעלים "בוא" ו"שפך", קיימת השפעה ארמית, כאמור. השפעה זו אינה קיימת בקטיגוריה הבאה.

3. בקטיגוריה זו של "אל" < 0, מצויים מקרים מעטים, וכולם במשפטים בעלי תוכן שווה ומבנה דומה. בבדיקתם התברר, שמכל כתבי-היד, שימר כ"פ את דרך המקרא,

29. כ"פ, כ"ל: אל המקדש.
30. המקומות הם: שמות כ"ט, יב; ויקרא ד', ל; לד; שם ה', ט; ח', טו; ט', ט. "אל יסוד מזבח העלה" — מצוי שם ד', ז, יח, כה.
31. ראה ע' ברנר, לשונו של ספר יונה כמדד לקביעת זמן חיבורו, בית מקרא כד (תש"ל), עמ' 402.
32. ראה הנ"ל בהע' 21, שם עמ' 71; השווה א' הורביץ, בין לשון ללשון, ירושלים תש"ב, עמ' 22, הער' 25.
33. ראה י' קוטשר, הלשון והרקע הלשוני של מגילת ישעיהו השלמה ממגילות ים המלח, ירושלים תשי"ט, עמ' 306-307.
34. M. Wagner, Die Lexikalischen und Grammatikalischen Aramaismen im alttestamentlichen Hebräisch, Berlin 1966, הערה 1a עמ' 143.
35. על התופעה — ראה הערה 2 לעיל, עמ' 87.
36. ראה מיצבים 2-7.

שבו עשויות לבוא יחסות "אל" ר"ל- כרכיבים במלית מורכבת³⁷. להבלטת התופעה, נציין את "אל" שבדפוסים בסוגריים מרובעים.

א. לא יביא זרע [אל] תחת המותר (כלאים ו', ג'³⁸).

ב. מותר להביא זרע [אל] תחת המותר (כלאים ו', ד').

ג. מה אני להביא זרע [אל] תחת המותר (שם).

מלית יחס מורכבת כמות זו שבדפוסים, "אל תחת", אינה במקרא, אף אינה בארמית. המשותף לשלושת המשפטים הנ"ל, כפי שהם בנוסח הדפוסים, הוא הדגם התחבירי "בוא אל". דגם זה הוא תדיר במקרא³⁹. אפשר שמעתיקים ומדפיסים הוסיפו "אל" בהשפעת הדגם הנדון, תחילה אל המשנה בכלאיים ו, ג, ולאחר מכן חלה האחדה בתהליך של "תיקונים", והמלית נוספה גם בשאר שתי המשניות. שתי עובדות מחזקות סברה זו: א. כל המקרים הם סמוכים, באותה מסכת ובאותו פרק, ב. בכל המקרים אין המלית מצויה בכ"י, כתב-היד הנחשב כמהימן ביותר, וכן בכ"ל, המקביל לו בתחומים מסוימים⁴⁰.

רק בכ"י, שמעתיקו הושפע, קרוב לוודאי, מן הדפוסים, המלית הנ"ל קיימת. מכאן: הופעת "אל" במקרים אלה היא פרי "תיקונים". אך אין פירושו של דבר, שהיא נעלמה כליל מלשון המשנה שלפי כתב-יד. על כך בסעיף הבא.

4. בקטיגוריה זו של "אל" (בדפוסים) = "אל" (בכ"י), לא נמצאו כמעט הבדלים בהופעת המלית, אלא בנוסח, אולם לא נעיר עליו, לפי שהוא חורג מן העניין הנדון. הרי המקרים: א. ואמרו אבותינו היו ["שקיו", בדפוסים] במקום הזה אחוריהם אל היכל ה' (סוכה ה', ד/ה).

ב. ומשוח המלחמה ["מלחמה", בדפוסים] בשעה שהוא מדבר ["שמדבר", בדפוסים] אל העם (סוטה ז', ב).

ג. והבא אל מקדש ["המקדש", בדפוסים] טמא (מכות ג', ב'⁴¹).

ד. ומצוה בל ["לא", בדפוסים] תעשה אל תבוא אל הנידה (הוריות ב', ד/ה).

ה. כל שאינו ראוי לבוא אל פתח אהל מועד אין חייבין עליו (זבחים י"ד, א).

ו. ואל בינתך אל תישען (אבות ד', יד/ג).

בדיקת כל מקרה לגופו מגלה שתי קבוצות בקטיגוריה זו: משפטים שבהם המלית מצויה בקטע פסוק מקראי, כמו א4, שבו המבט "אחוריהם אל היכל ה'" לקוח מן המקרא (יחזקאל ח', טז), וכך גם א4, שכולו לקוח ממנו (משלי ג', ה), והם ציטוטים מקראיים בלשון חז"ל. שאר המשפטים מהווים את הקבוצה השנייה: אלה מעוררים אסוציאציות מן המקרא, והמלית משמשת בהם בתבניות תחביריות מקראיות. משפט ב4 מעורר את האסוציאציה של שבר הפסוק "ודבר אל העם" (דברים כ', ב); במשפט ג4, מצויה המלית בתבנית התחבירית "בוא + אל מקדש", המצויה לא מעט במקרא: "בוא + אל מקדשי" (3 x) — רק בספר יחזקאל⁴²; "בוא + אל מקדשו" מצויה בישיעיהו ט"ז,

37. על מליות מורכבות, ראה סוף סעיף א' לעיל.

38. כך כ"י וכו"ל בכל המקרים — ללא "אלי"; כ"י פ: אל תחת המותר, בכולם.

39. ראה קונקורדנציה למקרא, הנ"ל בהערה 10 לעיל, בערכו.

40. לפחות בכתב, ראה א' שרצולד, הגזרות העלולות בלשון המשנה ע"י המשנה מהדורת לו, רמת-גן תשכ"ט, עמ' 8. ממחקר מצומצם זה למדנו, שיש דמיון מה גם בנוסח.

41. כך כ"י פ: כ"י ל: על המקדש.

42. כ"י ג, לט; מ"ד, ט, טז.

יב; "בוא + אל מקדש"אל" מצויה בתהלים ע"ג, יז; קיימת אף תבנית תחבירית הפוכה, בהקדמת צ"ש: "אל המקדש" + "בוא" (ויקרא ב', ד). בתמניות אלה, שבהן הפך הפועל "בא" לדראתרי, מיודע הצ"ש רק בתמנית האחרונה; בשאר התמניות קיים יידוע באמצעים אחרים, ושמה משום כך הנוסח בכ"ק הוא חסר יידוע; "והבא אל מקדש"43. במשפט 44 השפיעה אולי התבנית התחבירית המקראית הקדומה "קרב" + "אל הנדה"44; במשפט 45 השפיעה, קרוב לוודאי, התבנית התחבירית המקראית "בוא" + "אל פתח אהל מועד", התדירה במקרא45, ושמה גם התבנית הדומה "קרב" + "אל פתח אהל מועד", המצויה במקרא לא מעט46.

מכאן: "אל" משמשת בלשון המשנה רק בציטוטים מן המקרא או במקומות המעוררים אסוציאציות מקראיות. במקומות כאלה נוצרה התבנית התחבירית על דרך לשון המקרא, והיא מכילה אפוא את השימוש במלית הנידונה. מ"צ סגל47 כבר עמד על כך, אלא שלא דייק בפרטים. דרך משל: הוא מציין בקטיגוריה הנידונה גם את הצירוף "מיום אל יום" (נדרים ח', א)48, בעוד שגם במשניות שבבבלי ושבירושלמי וגם בכתבי היד של המשנה: "מיום ליום". השפעת המקרא ניכרת גם בקטיגוריה הבאה.

5. בקטיגוריה זו של "אל" נטויה, כמו בקודמת לה, קיימות שתי קבוצות:

א. נטויה על דרך המקרא,

ב. נטויה בתחילית מ"ם. ואלה הנתונים:

א5. ומוסרין לו שני תלמידי חכמי שמא יהרגנו בדרך וידברו אליו (מכות ב', ה/ח).

ב5. והלא מעשה49 בכלל היה ולמה יצא להקיש אליו (תמורה א', ו/ט).

ג5. ולמה יצאת50 להקיש אליה (בי"מ ב', ה/ו).

ד5. והעולה מאליו51 חייב בעורלה (עורלה א', ב).

ה5. באיזה טיט אמרו בטיט שהקנה יורד מאליו52 (מקואות ב', י/א).

ו5. ושאינן ניטלין מתיר חבלים והסקים נופלים [מאליהם]53 (שבת כ"ד, א).

ז5. אמתי בזמן שבאו מאליהם54 (בי"מ ז', ט).

במשפטים 5א, 5ב, 5ג, נטויה "אל" על דרך המקרא. במשפט 5א התבנית התחבירית היא "דיבר" + "אל". תבנית זו נפוצה במקרא, בעוד שהשימוש בפועל "דיבר" נדיר בלשון המשנה, וכנגדו תדיר יותר הפועל "אמר". סביר להניח, שלפנינו במשפט זה יש שאילה

43. בכ"פ ובכ"ל; "המקדש", בהשפעת הדפוסים, כנראה.

44. ויקרא י"ח, יט; יחזקאל י"ח, ו.

45. כגון; ויקרא ד', ד; שם ו', י; שם י"ב, ו.

46. כגון: שמות כ"ט, ד; שם מ', יב.

47. בספרו "דקדוק לשון המשנה", הערה 17 לעיל, שם עמ' 294/163.

48. כך במקרא בספרים הקדומים (כגון: במדבר ל', טו), אבל בספרים מאוחרים בזמן (כגון: אסתר ג', ז) < "מיום ליום", בהשפעת הארמית. ראה בהערה 22 לעיל, עמ' 497.

49. בדפוסים: "המעשר".

50. בדפוסים: יצאה.

51. כך כ"פ; כ"ל: מאליו.

52. כך כ"ל; כ"פ: מאליו.

53. בכל "אבות הטקסטים" של המשנה חסרה תיבה זו.

54. כך כ"ל; כ"פ: מאליו.

מקראית, בהשפעת המובאות המקראיות שבמשנה זו⁵⁵. לעומת זאת, במשפטים 25 ו-27 השימוש ב"אל" מוכרח: התבנית "להקיש" + "על", כדרך התחביר הארמי, עשויה לשנות את המשמע למובן גשמי = להכות. אף התבנית החלופית "להקיש" + "לוי" / "להקיש" + "לה", עשויה לשנות את המשמע ל"עבור/בשביל". משום כך, נותרה בשימוש התבנית התחבירית שעל דרך המקרא.

במשפטים 25, 5, ו-25 מצויה המלית "אל" בנטייה מורכבת עם מ"ם: "מאל" + כינוי חבור. ילון⁵⁶ ניקד במשנה במובאה האחרונה (ב"מ ז, ט) "מאליהם", בצירי, ומביא השערה שבעל-פה מפי פרופ' ח"א גינזברג, כי הבסיס הוא "אל" = כות, ומכאן: מאליהם = מכוחן, מעצמן. השערה זו אינה נראית לנו מטעמים צורניים, שכן בסיס זה בנטייה היה צריך להיות "מאלם", ולא "מאליהם".

נראה לנו, שהבסיס הוא מלית היחס "אל" בנטייה, "אליהם", ויפה קבע סגל, כי "לפעמים משמש הכינוי הסופי (של הייחסה, י"ג) ככינוי חוזר"⁵⁷. כך המצב גם במקרא, כפי שגזניוס⁵⁸ מציין:

The oblique cases of the personal pronoun expressed by means of a preposition... may be used either in a demonstrative or reflexive sense.

אכן, מצוי במקרא שימוש ב"אליו" ככינוי חוזר⁵⁹, אך לפי הקונקורדנציה⁶⁰, לא קיים במקרא שום מקרה, שלנטיית "אל" בגוף "נסתרים" יש משמעות של כינוי חוזר. מניין הגיעה משמעות זו לנטיית המלית בגוף זה בלשון המשנה?

- ג -

אפשר לטעון, שלפנינו המשך השימוש המקראי של כינוי סופי ככינוי חוזר – בלשון המשנה. אך בשימוש במ"ם פרפורמטיבית יש משום ראייה לסתור, שכן אין בשום מקרה מ"ם כזאת, לא בנטיית "נסתר" ולא בנטיית "נסתרים" של "אל". מניין אפוא באה מ"ם זו?

ייתכן, שזו התפתחות עצמאית בלשון חז"ל. אך מדוע מצויה נטייה זו רק בגופי ה"נסתר"? בעברית התלמוד הירושלמי, נמצא רק "מא(ו)ליו", "מאליה" ו"מאליהם"⁶¹, בנטיית ה"נסתר", ולא בשום גוף אחר. גם שימוש "אל" בכללו הוא נדיר, והוא מצוי רק בפסוקים מצוטטים או בשימוש מסופק. זה המצב בעיקרו אף בברייתות העבריות שבתלמוד הבבלי, פרט לשתי צורות נטיות של המלית בגופי "מדבר" ו"מדברים", ונביאן, להלן, בתוך הקשרן:

(1) "לא מאלי אני אומר" (יומא ה', ע"ב), המצוי גם במסכת "זבחים" (ק"א, ע"א);

55. בפרק זה שבמסכת "מכות", המובאות המקראיות מרובות, והמשניות דומות למדרש הלכה יותר מאשר להלכה.

56. בספרו "מבוא לניקוד המשנה", ירושלים תשכ"ד, עמ' 25, וראה גם הניל, פרקי לשון, ירושלים תשל"א, עמ' 141.

57. הערה 47 לעיל, שם עמ' 97/62, ראה דוגמות מן המשנה.

58. הערה 1 לעיל, שם עמ' 461 / 135i, ראה דוגמות שם; נזכיר כאן את התמנית "יביא אתו" (במדבר ו', יג), וראה דברי רשיי שם, בשם חז"ל.

59. ראה גזניוס, הערה 58 לעיל, שם.

60. הערה 10 לעיל, שם עמ' 66-67.

61. מ' קוסובסקי, אוצר לשון תלמוד ירושלמי, ירושלים תש"ס, עמ' 463-464.

(2) "ראינוהו מאלינו ושבונו לראותו מדעתנו" (ר"ה כ"ד, ע"א).

זה המצב בדפוסי הבבלי. בכתב־יד מינכן המצב קצת שונה: התמנית שב"יומא" היא "מלביי"⁶²; בשאר שתי התמניות – כמו בדפוסים, אלא שיש הבדלי כתיב⁶³. מיעוט הצורות הנטויות של המלית בגופים שאינם גופי ה"נסתר" מעוררים סברה, שלפנינו, קרוב לוודאי, "חידושים ספרותיים", שאינם שייכים לרובד הדיבורי של לשון חז"ל. יש לנסות, אם כן, למצוא פתרון אחר לבעיית המ"ם הפרפורמטיבית. מבחינה מתודולוגית נראה לנו, שאת הפתרון יש לחפש בתחום הצורות המקבילות סמנטית. צורות כאלה הן: "מעצמו", "מעצמה" ו"מעצמם/ן", הנפוצות בלשון המשנה בפרט, ובספרות לשון חז"ל בכלל. זו היא "רשימה סגורה" של צורות, ויש לשער, שהמ"ם הפרפורמטיבית של הצורות הכלולות בה, עברה באנלוגיה לצורות "אל" הנטויות לגופי הנסתר. אנלוגיות ברשימות סגורות בכלל, וברשימת כינויי הגוף בפרט, הן בגדר האפשרי והמצוי⁶⁴. יתר על כן: הצורה "עצם" במשמע כינוי גוף היא תרגום שאילה מארמית בלשון המשנה⁶⁵. אפשר שאף הצורות "מעצמו" ו"מעצמם/ן" ככינויים חוזרים הן תרגומי שאילה מארמית: בארמית הגלילית⁶⁶, למשל, משמשים הצירופים "מן גרמיה" (כגון: ירושלמי שבת ב, א) by itself = (ג, ב), ו"מן גרמון" (כגון: בר"ר ס"ד, כט) כ"י ואתיקן 105, ב) by themselves = (א, ב). מכאן, שגם בקטיגוריה זו קיימת השפעה ארמית עקיפה. כללם של הדברים: השימוש ביחסת "אל" בלשון חז"ל בכלל, ובלשון המשנה שלפי כתב־היד המקובלים כמהימנים בפרט, כמעט פסק, בהשפעת הארמית, כפי שציין מ"צ סגל: "בנדירותה של מלה זו יש לראות השפעה ארמית"⁶⁷, אלא שלא דייק בקביעת הפרטים⁶⁸. מציאות המלית הנידונה בלשון המשנה שבדפוסים היא, קרוב לוודאי, פרי "תיקונים", שלא פסחו גם על כתב־יד. בכתב־היד היא מצויה רק $9 \times$, על־פי רוב במבעים המעוררים אסוציאציות מקראיות, בהשוואה לדפוסי המשנה, שבהם היא מצויה $25 \times$. הממצאים במחקר זה מראים, שכ"י"פ הוא הפחות מהימן בנידון זה⁶⁹. אולם השפעת הארמית בתחום היחסה הנידונה אינה בלתי מוגבלת. השפעה זו נעצרה במבעים המעוררים אסוציאציות מקראיות, ואין צריך לומר – בציטוטים מן המקרא המצויים בלשון המשנה.

62. ראה תלמוד בבלי כתב־יד מינכן (95), דפוס צילום, ירושלים תשל"א, עמ' 177, שורה 4 מלמעלה.
63. במסכת "זבחים": "מאילי", הערה 62 לעיל, שם עמ' 808, שורה 7 מלמעלה; במסכת "ר"ה": "מאילנו", שם עמ' 154, שורה 27 מלמעלה.
64. ראה דברי י" קוטשר, לשון חז"ל, הערה 11 לעיל, שם עמ' 260-261.
65. הני"ל בהערה 22 לעיל, שם עמ' 906.
66. M. Sokoloff, A Dictionary of Jewish Palestinian Aramaic of Byzantine Period, Ramat-Gan 1988 (בדפוס).
67. ראה הערה 17 לעיל, שם, עמ' 162-163.
68. הסתמך על דפוסים; הכניס למסגרת הדוגמות גם תמניות הכלולות בפסוקים מצוטטים; ערבב את הקטיגוריות.
69. ראה, בייחוד, סעיף 33 לעיל.